

1. Bevezetés

A globális, kontinentális, országokon belüli társadalmi, gazdasági, politikai, hatalmi struktúrák átalakulása radikálisan felgyorsult a XIX. század utolsó harmadában, majd a századfordulón. A korszak folyamatainak átfogó megjelölésére, elemzésére, leírására kialakult az imperializmus fogalma, melyet többféle megközelítésben és politikai céllal formáltak.

A nagy átalakulás nem maradt nyom nélkül a földrajzban sem, a modernizálódó tudomány keretében új szakterületek jelentek meg. Éles viták folytak a földrajztudomány fogalmáról, tárgyáról, módszereiről, feladatáról. A természeti és az emberföldrajz (antropogeográfia), az általános és leíró földrajz, az induktív és a deduktív módszer alkalmazásának köre, a szintézis lehetőségei álltak a viták középpontjában.

Az időszak kiemelkedő jelentőségű folyamata az „ágazati földrajzok” tömeges megjelenése volt. Témánk szempontjából a politikai és a gazdasági földrajz létrejötté, majd intézményesülése meghatározó a későbbiekkel illetően.

A gazdasági földrajz formálódásában a franciák, a németek és az angolszászok jártak az élen. A magyar földrajztudomány jelentős részben követő jellegű volt a német földrajz dominanciája mellett a másik két földrajztudomány is erőteljesen hatott, ezek a hatások egyértelműen kimutathatók Teleki Pál életművében. Az amerikai hatások különösen az 1912. évi transz-amerikai szakmai út során erősödtek meg Teleki gondolkodásában.

1912 januárjában már létrejött az MFT Gazdasági Földrajzi Szakosztálya, mely az új gazdasági folyamatok elemzését tűzte ki célul. A szakosztály létrejötté jelezte, hogy a magyar földrajz részben követi a nemzetközi folyamatokat, részben pedig nemzeti feladatokat is felvállal.

1912 szeptemberében és októberében az Amerikai Földrajzi Társaság jubileumára egy transz-amerikai (USA) tudományos és tanulmányi kirándulást szerveztek, melyre Magyarországról Cholnoky Jenőt és Teleki Pált hívták meg. Cholnoky átfogó, nemzetközileg elismert tudományos teljesítménye alapján került meghívásra, Teleki térképtörténeti munkássága, s az MFT főtitkáráként került a meghívottak listájára.

Teleki Pál 1913-ban először a Kereskedelmi Iskolai Tanárképzőben vállalta el gazdasági földrajz oktatását. Nem sok nyoma maradt ottani tevékenységének, de a munka jelezte, hogy vállalta az új kihívásokat.¹

Az I. világháború alatt a gazdasági földrajz szinte minden államban megerősödött. Magyarország esetében is megfigyelhető e tendencia, de sajnos nálunk sokkal inkább az I. világháborús vereséghez, illetve a béketárgyalások előkészítéséhez kapcsolható a modern gazdasági földrajz, valamint a gazdasági kartográfiai létrejötté.

A Közgazdaságtudományi Kar létrehozása alapvető jelentőségű volt a vesztes Magyarország jövője, a gazdasági és politikai földrajzi tanszék kialakítása a földrajztudomány egésze szempontjából. Teleki számára országos politikai és gazdasági szempontból a békeszerződés utáni állapotok korrekt felmérésének a lehetőségét, a tudomány területén pedig a nemzeti érdekek háttérbázisának megeremtését jelentette az intézmény.

Teleki Amerika képe azért lényegi kérdés, mert Teleki lényegében ifjú korától kezdve a magyar mellett két kultúra (a német és az angolszász) szinte egészében mélyedt el. Becsülte

¹ Az intézmény jelentős szerepet játszott a magyar közgazdasági gondolkodás fejlődésében és a gazdasági földrajzi oktatásban is. A gazdasági földrajz különböző szintű oktatásának folyamatában kiemelésre érdemes Molnár Béla – Nágel Ede tankönyve, 1928: Gazdasági földrajz (a felső kereskedelmi iskolák számára. I rész. Gazdaságföldrajzi alapismeretek. A tengerentúli földrészek gazdaságföldrajza. Budapest, Franklin-társulat.

a német kultúrát, jelentősen hatott is rá, de földrajzusként csak rá kellett néznie a Glóbuszra, hogy lássa a Brit Birodalom gazdagságát, s az angolszász világ globális, meghatározó lényegét. Teleki az elsők között ismerte fel és fogalmazta meg az USA világgazdasági, világpolitikai, világhatalmi felemelkedésének várható folyamatát. Nem véletlen korántsem, hogy a londoni követ Jugoszláviával kapcsolatos táviratának megismerése után lett öngyilkos. Teleki tudta, hogy az angolszász világgal szemben nem nyerhetünk háborút.

2. A gazdasági földrajz kialakulása Magyarországon. (Megjegyzések)

Ha tételesen végignézzük a magyar földrajzi szakirodalom formálódását az 1870-es évek elejétől kezdve (a Földrajzi Közlemények alapján), akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a gazdasági kérdések fokozatosan kerültek be a magyar földrajzi szakirodalomba, illetve kutatásba. Ebben a településekkel, főleg a városokkal kapcsolatos kutatások, illetve a mezőgazdasági kérdések vizsgálatának a megjelenése játszott meghatározó szerepet.

Elméleti síkon a természeti és emberföldrajz küzdelme hozta a felszínre a gazdasági földrajz kérdését is. A magyar földrajz elmélettörténeti gondolkodása fejlett volt, a két nagy elmélettörténeti összefoglalása² nemzetközi szintű volt.

1912 januárjában az MFT elérkezettnek látta a gazdasági földrajz intézményesítését a maga keretei között. Az alapító tagok (Balogh Margit, Bátky Zsigmond, Ecsedi István, Erődi Kálmán, Halász Gyula, Hézsér Aurél, Horusittzky Henrik, Kogutowicz Manó, Kőrösi Albin, Lasz Samu, Leidenfrost Gyula, Littke Aurél, Milleker Rezső, Paikert Alajos, Pécsi Albert, Schafarzik Ferenc, Schwalm Amadé, Sebestyén László, Serli Sándor, Simonyi Zoltán, Sztankovits Ödön, Thirring Gusztáv, Treitz Péter, Vargha György) között ott találjuk Telekit is, hiszen az új szakterület egyik jelentős szószólója már ekkor is. Az alapító tagok listájáról két név feltűnően hiányzik: Cholnoky Jenő és Czirbusz Géza. Cholnoky inkább tudományos fenntartásokból, míg Czirbusz az 1910 után kibontakozó durva, személyes ellentétek miatt maradt távol a szakosztálytól, holott az ő munkássága részben a gazdasági földrajz első teljesítményét is jelentette.

A szakosztály elnökévé Havass Rezsőt választották, akinek számottevő politikai, történeti földrajzi munkássága volt (Balkán, Dalmácia, közjogi földrajz), s megélhetést biztosító hivatásra a biztosítási szektorban talált. Teleki az MFT főtitkáraként a szakosztályban is betöltötte ezt a funkciót. A szakosztály ügyrendjének és programjának tervezetét már Teleki készítette el, melyet az ülésen minimális szövegmódosítással el is fogadtak.

A szakosztály Teleki által meghatározott programja a gazdasági földrajz széles körű művelését tűzte ki célul, a tagság az induláskor lényegében lefedte az időszak teljes emberföldrajz, történeti földrajz, politikai földrajz iránt elkötelezettek teljes körét.

A szakosztály munkássága az I. világháború előtt szervezett volt, a háború alatt tagjai a katonai, gazdasági kérdéseket elemezték. A háború kirobbanása, majd elhúzódása alapvető változásokat hozott a teljes földrajzi gondolkodásban és kutatásban egyaránt.

²Czirbusz Géza összefoglaló nagy elmélettörténeti munkája jelent meg 1912-ben először. Czirbusz filozófiai szempontból magasan kvalifikált szereplője volt a korszaknak, ugyanakkor stílusa egyfajta újságírói jellegű és módszerű. Czirbusz Amerika ismerő, sőt rajongó volt, akár ténylegesen ott volt a Titanic fedélzetén, akár nem. Czirbusz azt látta előre 1912-ben, hogy a földrajz megújítása is Amerikában fog megtörténni. (A megfogalmazás stílusa ebben az esetben is sajátos.)

Teleki 1917-ben megjelent földrajzi gondolattörténete más jellegű, mint Czirbuszé, egyes vonatkozásokban felül, más tekintetben mélyen alul múlja Czirbusz monográfiáját.

A magyar földrajzi gondolkodás, földrajztörténet tragédiája, hogy a két volt piarista diák (Czirbusz szerzetes is lett a rendben) szakmai és főként emberi konfliktusa deformálta a teljes magyar társadalomföldrajzi „hangulatot.”

Az igazi robbanást a gazdasági földrajz fejlődésében a Teleki által megszervezett Békeelőkészítő Iroda tevékenysége hozta. E munka során született meg a tudományos gazdaságföldrajzi térképalkotás elmélete és gyakorlata, hatalmas térképmennyiség készült, s minden korábbinál mélyebben tárták fel az akkori ország népességi, gazdasági, közlekedési stb. sajátosságait.

A másik hatalmas lépést a Közgazdaságtudományi Kart létrehozása, s ott a gazdasági földrajzi oktatás kialakítása jelentette. A folyamat irányításában kiemelkedő volt Teleki személye, ugyanakkor a „rendszer gazdasági földrajzot” nagyrészt Fodor Ferenc, majd Rónai Andás kiemelkedő munkássága jelentette.

3. Teleki USA képének alakulása

Az Amerikai Földrajzi Társaság 50 éves évfordulóján megrendezett, nemzetközi szaktekintélyeket felvonultató tanulmányút sok szempontból fordulópont volt az Európát minden tekintetben mélyen ismerő Teleki életében. Rá kellett döbbsennie, hogy „Amerika külön világ”, ahol hatalmas változások történnek.³ Cholnoky visszaemlékezése szerint Teleki 1912 után kiemelten foglalkozott Amerika, az USA gazdasági földrajzi kérdéseivel. Cholnoky „Föld és népei” Amerika kötete számára (Budapest 1917) Teleki két térképet készített. Az első térkép (Klíma, népmozgalom és mezőgazdasági rendszer) a farmok átlagos nagyságának és az éghajlat összefüggéseinek az alakulását elemezte. Eredeti megállapításokat tett, de a térkép nagyon bonyolult, nehezen áttekinthetőre sikerült. A másik térkép (Klímatípusok befolyása a gyapottermelésre és a gyapotipar vándorlására) komplex módon tárta fel a folyamatokat, de ez az ábra is nehezen érthetőre sikerült.

1921 augusztusában Teleki ismét az USA-ba utazott, a Carnegie Alapítvány meghívására előadásokat tartani. A williamstowni egyetemen lényegében politikusokkal tartott politikai előadásokat, politológusoknak. Alapvető célja Magyarország történelmi pozíció-változásainak a bemutatása volt, történelmi, politikai, gazdaságtörténelmi- és földrajzi kérdések egész sorát mutatta be. (Az útnak politikai jelentősége is volt, Teleki úgy vélte, hogy az USA hosszabb távon is valamiféle támogatója lehet a trianoni békeszerződés revíziójának.)

Professzori kinevezését 1919. december 30-án kapta meg, de tartós szabadságolását kérte. 1921. június 20-án foglalta el a katedráját, miután kivonult a napi politikából. Addig Cholnoky Jenő és Fodor Ferenc helyettesítette a tanszéken.

A Közgazdaságtudományi Kar megalakulása után alapvető szükségletként jelentkezett az oktatási anyagok elkészítése. Egyetemi előadásait 1921-1922. évi tanévben kezdte meg Teleki, Amerika gazdasági földrajzának az oktatásával. Korábbi és „napi” friss élményeivel és tudásával magas szinten fogalmazta meg az „ikerkontinensek”, alapvetően azonban az USA helyzetét, gazdaságföldrajzi sajátosságait. Az előadásokat az Egyetemi Közgazdaságtudománykari Ifjúsági Egyesület Jegyzetszerkesztő Bizottsága megbízásából jegyzetelte Kocsis Ferenc, egyetemi közgazdaságtudományi hallgató

Teleki a bevezetésben kiinduló pontként megfogalmazta saját földrajztudományi felfogását, annak lényegét: „A földrajz a Föld felszíni életjelenségeinek tudománya” – s így tulajdonképpen a földfelszín élettudományának, fiziológiájának nevezhető. A földrajztudomány lényegében az életfolyamatokat tanulmányozza. Lényegi kérdésnek tekintette, hogy: „Miért kezdjük a gazdasági földrajzot Amerikával?” Teleki úgy látta, hogy Amerika felépítésében a „legegyszerűbb és legvilágosabb” kontinens. Tájai a legkülönbözőbb

³ A tanulmányút eseményeit nem elemzem, megtette Cholnoky Jenő az erre vonatkozó, minden szempontból részletes visszaemlékezésében.

éghajlatok alatt a legkülönbözőbb karaktereket mutatják, de minden egyes tája nagy területen határozott karakterű, világosan megkülönböztethető, jellegzetes.

A jegyzet legfontosabb céljának nem az egyedei adatok tömegének a bemagolását tekintette (az egyedi adatok, termelési értékek folyamatosan változnak), hanem a szélesebb összefüggések megértését, a gondolkodási struktúrák építését, a hallgatók módszertani felkészítést tartotta. Önállóan elemezni tudó fiatalok tömegének a kiművelése a cél. A tanulás során kiemelkedő szerepet szánt a térképeknek, illetve, hogy mindig a hallgató keze ügyében legyen egy jó atlasz, hogy a tanultakat be tudja illeszteni más tekintetekben, más területekre vonatkozóan is.

A kontinentális regionális gazdasági földrajz Teleki felfogásában olyan komplex földrajz, mely a gazdaság fejlődését, éppen aktuális állapotát nem elszigetelten, hanem természeti földrajzi környezetébe ágyazva vizsgálja. A domborzat, a klíma, a hidrogeográfiai adottságok, a talaj, a természetes növénytakaró komplex rendszere jelentős hatást gyakorolt a terület népességének és gazdaságának hosszú távú formálódására.

A természeti viszonyok elemzésekor Teleki kismértékben saját helyszíni megfigyeléseire, nagyobb részt – korrekt módon hivatkozott – amerikai munkákra alapozva foglalta össze. E tekintetben igazán eredeti megállapításokat alig tesz, inkább a komplexitásra törő szemlélete teszi lényegessé a hallgatók számára az Észak-Amerikával foglalkozó mintegy 50 oldalnyi anyagot. Hangoztatja a térképpel való tanulás szükségességét, hiszen a fejezet ábraszegény. (Amerikai regionális földrajzot ad, de a természeti viszonyok elemzésekor megjelenő mindössze két ábra összehasonlítja az USA és Oroszország búzatermelési területi sajátosságait).

Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy a korabeli közgazdász hallgató a „természeti tényezőkkel” foglalkozó összeállításból megtanulhatta-e Észak-Amerika természeti földrajzát, akkor azt a választ kell adnunk, hogy nem, de nem is ez volt Teleki célja. Sikerült érzékeltetnie a földrajzi tényezők sokszínűségét, s Észak-Amerika természeti erőforrásainak gazdagságát. A hivatkozott irodalom alapján az érdeklődő hallgató el is indulhatott az önálló kutatás irányába.

Az emberi, a történelmi faktor belenyúl a többi természeti tényezők versenyébe – indította az ember szerepének értékelését Teleki. Az őslakosság – számánál, életmódjánál fogva – még inkább belesimult a környezet rendszerébe, az európai ember megjelenésével, különösen tömegesedésével lényegesen megváltozott a természet adottságainak a hasznosítása. Az egész kontinens fejlődése megérthetetlen a bonyolult demográfiai, migrációs, és kényszerbetelepítési folyamatoktól (afrikai eredetű rabszolgák).

A terület koloniális viszonyai sajátosan tagoltak voltak, történetileg több európai hatalom jelent meg az észak-amerikai térségben, de az angolok és a franciák váltak meghatározóvá, csak a déli területeken jelent meg egyfajta spanyol dominancia. Az oroszok etnikailag csak kisebb mértékben jelentek meg.

Teleki „szabadságharcnak” (végül is magyar történelmi gondolkodással elemezte a folyamatokat), s nem függetlenségi háborúnak nevezte az állami függetlenség megteremtéséhez vezető folyamatot. A függetlenné vált ország belső területei, társadalmi, gazdasági struktúrájában és fejlődésében erősen különbözővé vált (Észak – Dél), s a nyugati előrenyomulás és a területek megszerzése további belső strukturális differenciálódást hozott.

Az amerikai polgárháborúnak meghatározóan belső okai voltak (bár külső támogatók is megjelentek időnként), s lényegében a területi gazdasági, társadalmi, politikai érdekkülönbségek vezettek el hozzá Teleki szerint. A véres polgárháborúban „Észak” győzött, az ottani struktúrák váltak dominánssá a gazdaságban, s a társadalmi, politikai folyamatokban is. Észak győzelme azt jelentette, hogy a liberalizmus és a szabad verseny kapott erőteljes támogatást.

A belső átalakulás, a gazdaság, az ipar, a kereskedelem, a pénzügyi szektor gyors fejlődése, szinte robbanása, a hatalmas nagy belső piac, az egységes politikai tér rövid időn belül a nagyhatalmak sorába emelte az USA-t. Bizonyos tekintetben világtörténeti egyediség az USA történeti pályája, a gyarmati sorsból rövid időn belül vált nagyhatalommá, majd világhatalommá. Teleki megérezte ezt a különösséget, helyszíni tájékozódásai során egyre inkább „felnézett az USA-ra”, Magyarországon belül talán mindenkinél jobban látta az ország jövőbeni lehetőségeit.

Teleki nem csak felismerte, de a hallgatókban tudatosította is, hogy az USA területi nagysága, geológiai, talajtani, éghajlati adottságai miatt „... a világnak autarchiára a legképebb államterülete”. A gumit leszámítva mindent meg tud termelni önmaga számára. Az „autarchikus” fejlődés erőteljes eleme volt az amerikai gazdaságnak, de megjelent a világkereskedelmi pozíció és szemlélet is. Teleki mintegy mentegetve írja, hogy az amerikai világhatalomra való törekvés nem európai értelemben vett világhatalom, hanem, az „amerikai felfogás” világhatalmát jelenti.

Az USA politikai szervezete és területi gyarapodása szorosan összefüggött. Minden területi növekedés új politikai intézkedések sorát igényelte. Az 1920 évi népszámláláskor az ország népességszáma 105 millió fő volt, melynek 88%-kát a fehér bőrű populáció adta. Erre az időszakra már csak 270 ezer fős eredeti indián népessége maradt az országnak. A mintegy 10 milliós néger népesség helyzete nagyon eltér az ország különböző területein.

Az ország gazdagságának és gazdaságának részletes, adatszerű feldolgozásakor Teleki elsősorban a világgazdasági jelentőségű készletekre és termelésre koncentrált. Részletesen bemutatja, hogy az USA szinte minden tekintetben kitüntetett pozícióban van a bányászat területén.

A mezőgazdaság bemutatásakor területi és termelési részletezést nyújt, láthatóan az amerikai mezőgazdaság kérdésköre nagyon izgatta. (A magyaróvári gazdasági akadémiai tanulmányok nem múltak el nyomtalanul.)

Teleki számára különösen fontos volt az USA demográfiai folyamatainak megértése és megértetése. (Az Egyesült Államok vonzóereje Európa népeire. A bevándorlás számadatai). Az USA elsősorban a gazdasági lehetőségeivel (a korlátlan lehetőségek hazája) vonzotta az európai (fiatalabb) népességet, illetve korosztályokat. A népességvonzó hatása (a számsorokkal igazolta), ha eltérő arányokban is, de kihatott egész Európára, így a Monarchiára, s a történelmi Magyarországra is. Minden újonnan érkező számára a legfontosabb mérce a saját képességei és teljesítménye volt.

Teleki nem csak összességében, hanem intenzitásában is nézte a gazdasági folyamatokat, értékelt a „lakosság fejtszámára átszámított (Per capita) mutatókat. Nem csak az ország „tömege” számít a legtöbb dologban, hanem az, hogyan oszlik meg az egy főre jutó termelési mennyiség, fogyasztás, érték.

Teleki érzekelte és érzékeltette, hogy az amerikai termelés nagyságrendje, „expanziója” nem egyszerűen európai jellegű, hanem más minőséget hordoz mind az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban is. A gazdasági folyamatokat alapvetően a belső piac mozgatta, de már egyes területeken dinamikusan nőttel a külső, külkereskedelmi kapcsolatok is.

Teleki az USA területén figyelt fel arra, hogy a népesség területi eloszlása és települési koncentrációja viszonylag gyorsan változik, különösen a nagyipar vált új, meghatározó településformáló tényezővé. Az ipar munkaerő szükséglete határozta meg alapvetően a belső migrációs folyamatokat, s részben a külső bevándorlás nagyságának szabályozását is. Rövid idő alatt új nagyvárosok jöttek létre az ipari specializáció bázisán.

A javak elosztása (kereskedelmi centrumok) és a közlekedés között természetes, egymás erősítő kapcsolatrendszerek jöttek létre. A termelés „termékei” a fogyasztáson keresztül realizálódtak, a piac és a piaci kapcsolatok jelentősége mindenki számára evidens

volt az USA-ban. Nem az állam „terelte” alapvetően a folyamatokat, mint sok helyen a korabeli Európában.

A mezőgazdaság és a mezőgazdasági népesség helyzete sok tekintetben különbözött a korabeli európai pozícióktól. Nem parasztok, hanem farmerek képezték a mezőgazdaság humán erőforrását. A farmer számára nem a tradíció, hanem szintén az értékesítési lehetőség, a piac volt a meghatározó. A farm életforma az ország területén mindenütt megjelent, de részben a termelési zonalitás miatt voltak jelentős különbségek és sajátosságok is.

Az USA szomszédos területekkel való kapcsolatán keresztül vezet át Teleki Észak-Amerikából Dél-Amerika elemzésébe. Ebben a tekintetben meghatározó a Monroe-doktrína önálló fejezetben való rövid bemutatása és elemzése. Teleki az I. világháborút lezáró magyar békeküldöttség volt fődelegátusaként, volt külügyminiszterként és miniszterelnökként érzékeny politikai földrajzusként értette a Monroe-doktrínát (Amerika az amerikaiaké, fogalmazott a történeti közfelfogás szerint Monroe amerikai elnök 1823-ban), s felismerte funkciójának változását (megszületésekor kezdetben volt egy védekező tartalma és üzenete is, majd a nagyhatalmiság és a területi szupremácia kifejezőjévé vált).

Dél-Amerika földrajzi kérdésköre, gazdasági földrajza lényegében csak rövid vázlatként jelenik meg a jegyzetben. Azt a korabeli hallgató egyértelműen felismerhette, hogy nem csak az akkori magyar közfelfogásban (Amerika valójában az USA), de Teleki művében is ez egyértelmű.

Dél-Amerika gazdasági kapcsolata Észak-Amerikával rövid fejezeten keresztül visszakapcsol az USA elemzéséhez. Az USA világgazdasági szerepének növekedése egyértelmű, egyszerre termelő és kereskedő állam. A világgazdasági, kereskedelmi szerepét először váltotta át politikai, nagytársági hatalmi tényezővé Dél-Amerika tekintetében. A korábbi gyarmat-tartató hatalmak befolyását erősen korlátozta (elsősorban gazdasági befolyással és eszközökkel, de ha kellett élt más eszközökkel is). Spanyolország és Portugália lényegében a „nyelvet hagyta örökül” Dél-Amerikában.

Az Egyesült Államok mint nagyhatalom sok szempontból történelmi különlegesség és egyediség Teleki szerint. A leginkább saját a többi és korábbi, történelmi nagyhatalmakhoz képest az, hogy az USA világtermelési és világkereskedelmi hatalom is egyben. Az USA nem volt militáns hatalom, csak a spanyol-amerikai háború révén (a Fülöp-szigetek megszerzésével) vált „de facto expansiv világhatalommá”. (A volt gyarmatból gyarmatszerző világbirodalom formálódása indult el.)

Teleki egyik vezérfonala a jegyzetben az amerikai-brit kapcsolatok alakulásának nyomon kísérése. A két hatalom között folyamatos és globális versengést lát, de úgy vélte, hogy nem jöhet létre közöttük komolyabb konfliktus. „Inkább megegyezés, szövetkezés, a világpiac közös kihasználása lesz” a két fél közötti meghatározó viszony.

Külön kérdés a jegyzet stílusa, érthetősége. Teleki nagyon bonyolultan, gyakran pontatlanul, rosszul fogalmazott mind előadásaiban, mind pedig írásaiban. Cholnoky Jenő azzal mentegette halála után, hogy oly gazdag és összetett volt a gondolatvilága, hogy gyakran összekuszálódtak a kategóriák, a mondatok. Telekit könnyen félre lehetett érteni a rendszertelenség és a gondolatzsúfoltság miatt. E tekintetben a magyar földrajz rossz hagyományokkal rendelkezik. „Teleki nem volt olyan pongyola, olyan szórakozott és zavaros előadó, mint Lóczy, de ő is nagyon összekuszálta a gondolatokat” (Cholnokyé.n. p. 287.)

A Gazdasági élet földrajzi alapjai (Teleki P. 1936, II. pp. 523-561) kötetben összefoglalja az USA komplex gazdasági, politikai, szociális kérdéseit. Rögtön az elemzés elején visszaütal 1922-es jegyzetére is. Ebben a munkában már területileg is differenciáltan mutatja be az USA struktúráit. A fejezet ábra, táblázat és képanyaga gazdag.

megközelítésben ennyire nyilvánvalónak, de már az első egyetemi jegyzete is erről szól lényegében. Az amerikai előadásorozatában Magyarország sajátos kérdéseit kívánta bemutatni az amerikai politikai elit és egyetemi hallgatók számára. Amerika, illetve az USA gazdasági földrajzát közgazdász hallgatók (a közeljövő új gazdasági vezető rétege) előtt magyarázta.

Teleki a maga számára is világossá tette, hogy Magyarország számára az USA barátsága előnyt hozhat hosszabb távon, meggyőződése volt, hogy Magyarország nem politizálhat az angolszász világgal szemben. Ilyen politika és konfliktus csak Magyarország vereségével végződhet. A meggyőződéséből fakadó következtetését önmagára vonatkozóan tragikusan levonta öngyilkosságával.

Irodalom

Cholnoky Jenő 1922: Az emberföldrajz alapjai. Budapest, Magyar Földrajzi Értekezések IV.

Cholnoky Jenő é.n.: Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal. Budapest, Vajda–Wichmann kiadás.

Czirbusz Géza 1912: A nemzeti művelődés geográfiája és a geográfiai fatalisták. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat.

Czirbusz Géza 1915: Anthro-geográfia I. (A Föld felületi formáinak hatása.) Budapest, Franklin-Társulat.

Czirbusz Géza 1917: Anthro-geográfia II. (Az ember geográfiája.) Budapest, Franklin-Társulat.

Czirbusz Géza 1919: Anthro-geográfia III. (Geopolitika.) Budapest, Franklin-Társulat.

Dékány István 1918: A földrajz tudományos módszere és ismerettana. - Földrajzi Közlemények, XLVI. évf., 1. sz., pp. 1 - 22.

Dékány István 1920: Mi a kultúrföldrajz (anthropogeográfia) és jelentősége. - Magyar Középiskola, XIII. évf. 7 - 100. sz. pp. 82 - 91.

Dékány István 1922/a: A politikai földrajz jelen állása. (Az államföldrajz mibenléte, viszonya a kultúrföldrajzhoz és problémáinak belső tagozása.) - Föld és Ember, 2. évf. 1. sz. pp. 42 - 53.

Dékány István 1922/b: Kritikus fejezetek az államföldrajzban. - Föld és Ember, 2. évf. 2. sz. pp. 114 - 129.

Fitos Vilmos 1917: Milyen tudomány a geográfia? - Földrajzi Közlemények, XLV. évf. pp. 362 - 392.

Fodor Ferenc. 1919: A békeelőkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. – Földrajzi Közlemények, XLVIII. köt. 1-10. füzet, pp. 45-47.

Fodor Ferenc 1920/a: A csonka magyar állam politikai-földrajzi helyzete. – Magyar Katonai Közlöny, 8. évf. 2. sz. pp. 91 - 97.

Fodor Ferenc –Cholnoky Jenő - Teleki Pál 1920: Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet.

Fodor Ferenc 1926: A gazdasági földrajz mai állása. In: Magyar Földrajzi Évkönyv 1926, pp. 88-103.

Fodor Ferenc 1924: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, Franklin-Társulat.

Fodor Ferenc 1925/a: Magyar föld - magyar nép - magyar sors. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi nyomda.

Fodor Ferenc 1925/b: A trianoni Magyarország földrajza. In: Pethő S.: Világostól Trianonig. Budapest, Enciklopédia Rt. pp. 249-324.

Fodor Ferenc. é.n. (1925): Általános gazdasági földrajz. (A gazdasági élet földrajzi tényezői.) Budapest, Athenaeum.

Fodor Ferenc 1933: Bevezetés a gazdasági földrajzba. Budapest, Szent István Társulat kiadása.

Fodor Ferenc 2001: Teleki Pál. Budapest, Mike és Társa Antikvárium.

Hajdú Zoltán: Friedrich Ratzel hatása a magyar földrajztudományban – Tér és Társadalom, 1998/3. pp. 93-104

Hajdú Zoltán: Dékány István: A modern magyar társadalomföldrajz egyik megteremtője és elfelejtett egyénisége. In: Alföld és a nagyvilág: Tanulmányok Tóth Józsefnek, Pécs 2000, pp. 341-354

Teleki Pál 1917: A földrajzi gondolat története. Essay. A Szerző kiadása. Kilián Frigyes és utóda.

Teleki Pál: 1922: Amerika gazdasági földrajza: különös tekintettel az északamerikai egyesültállamokra. Budapest. Centrum Kiadóvállalt Rt. Közgazdasági és közlekedési földrajzi jegyzetek, No. 1.

Teleki Pál 1923: The Evolution of Hungary and its Place in European History. New York, McMillan Co.

Teleki Pál 1924: Általános gazdasági földrajz, különös tekintettel az óvilági kontinensekre. Budapest.

Teleki Pál 1936: A gazdasági élet földrajzi alapjai, I-II. Budapest, Centrum Kiadó Rt.